

ДІЯЛЬНІСТЬ НІМЕЦЬКИХ ЕКОНОМІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ У 1918 році

У статті мова йде про структуру та діяльність німецьких економічних організацій на території України в 1918 році.

Der Artikel handelt von der Struktur und der Tätigkeit deutscher wirtschaftlicher Organisationen auf dem Territorium der Ukraine im Jahre 1918.

Українсько-німецькі відносини у 1918 році є одним з важливих питань історії Української революції. Підписання Брестського миру, вихід України із війни призвели до того, що Україна і Німеччина із ворогуючих сторін перетворилися у політичних, військових, економічних партнерів. Партнерство обумовлювалося зацікавленістю та інтересами обох держав. В умовах воєнного часу проблеми економічних взаємовідносин України та Німеччини набули особливої актуальності.

Значну роль в українсько-німецьких економічних відносинах у 1918 році відігравали німецькі економічні організації. Їх діяльність в Україні була спрямована на те, щоб, у відповідності з умовами Брестського миру, отримати з України якомога більше сільськогосподарської продукції і сировини. Функціонування німецьких економічних структур суттєво впливала на економічне життя в Україні, політичний мікроклімат в державі. Тому вивчення їхньої діяльності є досить важливим і нагальним науковим завданням.

Ця проблема не знайшла достатнього висвітлення в історичній літературі. Як правило, діяльність німецьких економічних організацій в Україні розглядається побічно, на фоні торгівельної політики Української Держави з Німеччиною. Окремі відомості про структуру та діяльність цих організацій містяться в праці О. Андерсона, який у 1918 році займав посаду заступника голови українського Центрального Бюро по зовнішньому товарообміну¹. Він звертає певну увагу на структуру та діяльність найвпливовіших німецьких економічних організацій в Україні, таких як Господарська Централь, Централь по закупівлі сировини, Вивізне товариство.

Досить стисло розглядає питання діяльності німецьких економічних організацій Д. Дорошенко. Він вказує, що саме на ці організації в Україні покладались обов'язки виконання економічних угод, які були підписані між Україною і Німеччиною в 1918 році. Цю точку зору підтримують й інші дослідники². Г. Нікольников наголошує, що діяльність німецьких економічних організацій зводилась до вивезення з України якомога більшої кількості сільськогосподарської продукції та сировини³. Серед новітніх досліджень заслуговує на увагу робота Ф. Проданюка, у якій аналізуються відносини гетьманського уряду з економічними організаціями Четвертого союзу⁴.

Таким чином, в історіографії сформувалась оцінка діяльності німецьких економічних організацій в Україні у 1918 році. Вона визначається як така, що була спрямована на отримання якомога більше продовольства та сировини з України. Проте структура, результати діяльності цих організацій, їх вплив на економічне життя в Україні не знайшли достатнього висвітлення та аналізу. Мета даної статті показати діяльність німецьких економічних організацій в Україні у 1918 році, їх вплив на тогочасне українське економічне життя.

Підписуючи Брестський договір, Німеччина прагнула покращити своє, зокрема, продовольче становище. Вона розглядала Україну як потенційно багате джерело продовольства і сировини. Німецькі політики відверто висловлювали своє задоволення тим, що Україна була в решті решт втягнута в орбіту німецьких торгово-економічних відносин. "Україна – колосальний

господарський організм Російської імперії і потрібно радіти тому, німецька політика добилась її відділення від Росії і вступу в господарські відносини з Німеччиною”, – зазначав лідер німецьких націонал-лібералів Штреземан ⁵.

За 7 статтею Брестського договору Україна і Німеччина мали негайно встановити господарські відносини і обмін сільськогосподарськими і промисловими виробами. Цей обмін мав відбуватися через державні або контрольовані державою організації ⁶. Таким чином, Брестський договір був першим документом, який відкривав дорогу до створення німецьких економічних організацій в Україні для закупівлі і імпорту продовольства і сировини до Німеччини.

Втілюючи ідеї Брестського договору, Німеччина стрімко, і водночас планомірно створює свої економічні організації на території України. Їх завдання в Україні чітко регламентувались. Вони зводились до того, щоб, по-перше, організувати і забезпечити вивезення з України якомога більше сировини і різних товарів, яких не вистачало в Німеччині. По-друге, провести своєрідну товарну інтервенцію, оволодіти українським ринком для того, щоб продавати на ньому необмежену кількість готових виробів. По-третє, Німеччина сподівалася створити зовнішню заборгованість України і таким чином добитися для себе сприятливого платіжного балансу ⁷.

Першою німецькою економічною організацією, яка постала в Україні, була Господарська Централь (Wirtschaftszentrale). Вона була створена для ефективного виконання умов українсько-німецького договору про організацію постачання хліба в Німеччину, який був підписаний 6 квітня 1918 року ⁸. Централь мала право юридичної особи. Очолювало Централь Правління, а фактично керували нею німецькі представники Ліндеман і Гассенкамп. В Централі працювало більше 400 службовців. Централь могла створювати окрім Києва свої відділи в інших містах України. Для зв'язку з українським урядом Централь одержала право делегувати своїх представників в українське Міністерство продовольства. Міністерство продовольства, у свою чергу, могло надсилати для участі в засіданнях Централі свого представника. Отже, формувалася українсько-німецький тандем, щоправда, з різним баченням цілей економічних відносин.

Господарська Централь виконувала завдання по прийому від представників українського Міністерства продовольства збіжжя, фуражу, інших сільськогосподарських продуктів, які підлягали вивезенню з України в Німеччину. Вона ж здійснювала і розрахунки за ці продукти. Централь разом з українським Міністерством продовольства розробляла плани заготівлі продовольства, визначала шляхи та час перевезення продуктів, прискіпливо контролювала хід усіх продовольчих операцій в Україні, які стосувалися виконання українсько-німецьких угод. Значну увагу вона приділяла полагодженню непорозумінь, які виникали між представниками Німеччини і українським урядом з приводу вивезення продуктів. Отже, Централь стояла на сторожі економічних інтересів Німеччини і повсюди сприяла їх вирішенню.

Безпосередньо закупівельними операціями в Україні займалося Центральне закупівельне товариство (Zentral Einkaufsgesellschaft), яке підпорядковувалося Централі. Насиченість українського ринку товарами вимагала певної спеціалізації німецьких закупівельних організацій. Особливо активно закуповувалися овочі та фрукти, а також жири і масла. Закупівлю цих продуктів здійснювала “Oelkartell” ⁹.

Централь не мала права самостійно заготовляти хлібопродукти (пшеницю, жито, овес, просо, гречку, горох, а також отримані при переробці цих хлібних сортів продукти). Монопольне право на закупівлю цих продуктів у селян та приватних землевласників належало українському Державному хлібному бюро. Воно було основною перешкодою у роботі Господарської Централі. У той же час, його функції по збереженню українських національних економічних інтересів важко переоцінити ¹⁰.

Із самого початку діяльність Господарської Централі носила дещо уповільнений характер. Це пов'язувалося з тим, що Україна була не в змозі виконувати взяті на себе зобов'язання щодо постачання до 31 липня 1918 року 60 мільйонів пудів хліба і хлібопродуктів, насіння, стручкових овочів. Вивезення цих продуктів почали налагоджувати лише влітку 1918 року. На 2 червня 1918 року до Німеччини було вивезено 1 850 вагонів продуктів харчування, 699 вагонів хлібопродуктів. Всього до 31 липня 1918 року спільними зусиллями українських

представників і представників Господарської Централі до Німеччини було вивезено 6 161 вагон із різними продовольчими і сировинними товарами ¹¹.

Восени 1918 року Господарська Централь припиняє свою діяльність. Вона вивозить в Берлін свою статистичну документацію, що ускладнює аналіз українським дослідникам остаточних результатів роботи Централі в Україні.

Ключова роль у виконанні економічних завдань Німеччини в Україні відводилась Централі по закупівлі сировини (Rohstoffzentrale), яка була органом німецького Воєнного міністерства і, одночасно, Імперського Господарського Бюро. Централь була організована у квітні, а розпочала свою роботу в травні 1918 року. Очолював Централь капітан Клейнов. Централь складалася з численних “картелів” (за виразом німців), які закуповували різні види сировини. В Централі з усіма організаціями, які знаходилися при ній, працювало близько 200 чоловік, із них приблизно 80 працювали в Києві, а інші – в провінції ¹².

Діяльність Централі в Україні була зосереджена на закупівлі різної сировини і виробів, необхідних Німеччині. Питаннями закупівлі продовольства ця економічна організація не займалася ¹³. Централь, вивчивши український ринок, організувала значні закупівельні операції. Закупівлі здійснювались у великих розмірах. Кожна картель намагалася отримати для себе якомога більшу суму для закупівлі товарів. Характерно, що найактивнішою в цьому була діяльність картелів, яка займалася скупівлею вовни та різних текстильних виробів і металів, тобто тих товарів, яких в Україні в надлишку не було.

На початок червня 1918 року до Німеччини було вивезено 392 вагони сировини для німецької промисловості. Закупівельна діяльність Централі призвела до того, що українська промисловість почала втрачати значну кількість сировини. Тому український уряд приймає рішення про заборону вивезення з України гуми та гумових виробів, алюмінію, нікелю, цинку, вісмуту, ртуті та виробів з цих металів. Заборонявся експорт технічних масел, сірки та соди, етилового спирту. Наказом українського Міністра торгівлі і промисловості від 3 червня 1918 року Централі заборонялося вивозити усі волокнисті товари, мед, рафінадну патоку, шкіряні вироби, золото, срібло, платину, олово, свинець ¹⁴.

До липня 1918 операції картельних організацій, підпорядкованих Централі, дещо стримували страйки українських залізничників. У вересні- жовтні вони зменшилися у зв'язку з німецькими поразками на Західному фронті. У листопаді і наступних місяцях закупівля взагалі майже не здійснювалась ¹⁵.

Загальним підсумком діяльності Господарської Централі і Централі по закупівлі сировини були такі результати: з 1 травня по 1 грудня 1918 року ці організації вивезли з України 9 293 вагони хліба, 23 195 вагонів інших продовольчих продуктів, 4 567 вагонів сировини, а разом понад 37 тис. вагонів. З 16 травня по 20 жовтня було вивезено 87 060 голів великої рогатої худоби, 1011 овець, 21 954 гусей, 55 550 ящиків яєць, 31 800 пудів м'ясопродуктів, 35 303 пуди консервів, 112 246 пудів сала, 19 758 пудів масла, 20 873 пуди сиру, 23 567 пудів риби, 3 584 пуди рибних консервів, 3 612 212 пудів цукру та інше.

У товарному асортименті, який могла запропонувати Україна Німеччині, були самі різноманітні види сировини. Масштаби сировинних торгових операцій були досить-таки вражаючими. З 16 травня по 20 жовтня було відправлено 450 230 пудів вовни, 173 836 пудів пряжі, 379 352 пуди різних тканин, 479 000 пудів шкіри і хутра, 449 000 пудів різних металів, 144 734 пуди руди, 286 965 пудів тютюну, 78 250 пудів конопель і льону, 18 641 пудів гуми та багато інших видів сировини і матеріалів ¹⁶.

Залізнична Централь (Eisenbahnzentralstelle) виконувала завдання по контролю за транспортом Німеччини і захисті її інтересів у транспортній сфері. Бюро по паливу і мастилах займалося постачанням транспорту вугіллям, дровами, нафтопродуктами. Діяльність залізничної Централі та Бюро по паливу і мастилах сприяла відновленню залізничного транспорту України, підйому української промисловості (кам'яновугільної, металургійної, виробництва паротягів і вагонів) ¹⁷.

Для контролю ввезення товарів в Україну з Німеччини було створене Вивізне (з Німеччини) товариство (Ausfuhrgesellschaft), яке мало монопольне право на вивезення німецьких товарів. Товариство було створене відразу після підписання 23 квітня 1918 року українсько-німецького економічного договору. Спочатку в Києві діяло лише представництво цього товариства, яке

очолював Г. Литвин. Генеральне ж представництво товариства знаходилось в Берліні. Діяльність товариства не підтримали ні українські урядовці і підприємці, ні німецькі промисловці. У зв'язку з цим німецький уряд вирішив переглянути систему його роботи. У липні 1918 року центр діяльності товариства було перенесено із Берліну в Україну. У Києві було створено його генеральне представництво, яке очолив І. Тільманс¹⁸.

Діяльність товариства в Україні полягала у тому, щоб знаходити для німецьких виробників українських споживачів. Зокрема, Тільманс підписав угоду з кооперативами, земствами і старими оптовими фірмами на постачання німецьких товарів. Проте, на початку листопада 1918 року в Берліні було вирішено припинити підписання товариством нових угод. Основною причиною цьому послужило невдоволення привілейованим становищем товариства великих німецьких експортних фірм та їх українських партнерів¹⁹.

Підсумком діяльності Вивізного (з Німеччини) товариства в Україні було ввезення на Україну від 2500 до 3000 вагонів з німецькими товарами. Товариство ввозило переважно предмети, які задовольняли другорядні потреби: годинники, ґудзики, музичні інструменти та інші. Товариство досягло п'ятикратного підвищення цін (в порівнянні з цінами мирного часу) на ввізні (з Німеччини) товари²⁰. Це говорить про те, що німецькі економічні організації прагнули забезпечити перш за все свої потреби. Головним завданням було налагодити експорт з України, а імпорту в Україну стояв на другому місці.

Німецькі економічні організації знаходились під контролем "Імперського Господарського Бюро при німецькій делегації на Україні" ("Reichswirtschaftsstelle bei den Deutschen Ukraine-Delegation in Kiew"), яке очолював Відфельд ("Geheimer Oberregierungsrat"). Німецькі економічні організації на Україні підпорядковувалися Імперському Бюро по двох основних напрямках. Із господарсько-технічних питань це були Господарська Централь, або Централь по закупівлі продовольства (Wirtschaftszentrale); Централь по закупівлі сировини (Rohstoffzentrale); Вивізне (із Німеччини) товариство (Ausfuhr-gesellschaft); Центральна каса; Експедиційна контора; Бюро по конкретному товарообміну; Бюро по паливу і мастилах; Вугільне Бюро. З господарсько-політичних питань такими були Залізнична Централь; Бюро з фінансових питань і Бюро з промислових питань; Бюро з добування руди. Зазначимо, що останні Бюро мало проявили себе на практиці²¹.

Структурна побудова Централей і Бюро була різною. Одні були побудовані за воєнним зразком (наприклад, Rohstoffzentrale), другі були установами колегіальними (Wirtschaftszentrale), треті являли собою торгівельні підприємства (Ausfuhr-gesellschaft). Одним із засобів впливу Господарського Бюро на Централі був розподіл грошових кредитів на господарські операції в Україні. Для закупівлі товарів в Україні Берлін кожного тижня надавав кредити в розпорядження Господарського Бюро, які потім розподілялися між Центральями для оплати їхніх операцій²².

Бюро також контролювало фінансову, валютну, торгівельну політику німецьких економічних організацій в Україні. Воно займалося підготовкою та підписанням економічних договорів між урядами Німеччини і Української Держави. Таким чином, Централі повністю залежали від Імперського Господарського Бюро.

У свою чергу, Імперське Господарське Бюро було міжвідомчим органом і виконувало вказівки воєнного міністерства, командування діючої армії та центральних відомств. Воєнне міністерство мало в Києві свого представника (майор Міхеліс), який безпосередньо мав зносини з Централлю по закупівлі сировини (Rohstoffzentrale) і Бюро по конкретному товарообміну (Austausch-stelle).

Діюча армія мала двох представників для роботи з Бюро (майор Девітц і ротмістр Мертон). Представником начальника воєнних сполучень був майор фон Фельзен, якому підпорядковувалася залізнична централь (Eisenbahnzentralstelle). Вона працювала в контакті з Імперським Господарським Бюро, але йому не підпорядковувалася. Центральні відомства Німеччини (Імперське Міністерство господарства і Міністерство іноземних справ), через посередництво німецької делегації на Україні, давали вказівки економічним організаціям в межах своїх повноважень²³.

Важливим завданням уряду Української Держави було обмеження впливу економічних організацій Німеччини на українську економіку. Для цього український уряд запровадив спеціальних комісарів при Міністерстві торгівлі і промисловості. Вони намагалися перешкоджати вивезенню заборонених до експорту товарів, але зустрічали опір із німецької

сторони. Комісарам часто залишалось лише констатувати факти насильницького вивезення товарів із України, складати протоколи і надсилати їх у своє Міністерство²⁴.

Зіткнення і непорозуміння на кордонах, система нелегального експорту змусили представників Німеччини шукати вихід. Він був знайдений при підписанні договору 10 вересня 1918 року Української Держави з Німеччиною. За цим договором німецькі економічні організації отримували можливість вивозити з України велику кількість товарів, вивіз яких раніше заборонявся або суттєво обмежувався (домашня птиця, вівці, сало, м'ясні консерви, мед, цукор, спирт, метали та інші). Суттєвим успіхом для німецьких економічних організацій був дозвіл експортувати 750 тис. пудів коноплі та конопляних виробів, 300 000 великих сирих шкір і 700 000 малих, вовни, гарантування можливостей експорту 250 000 пудів тютюну²⁵.

За договором від 10 вересня Господарська Централь (Wirtschaftszentrale) зберігала свої повноваження. Договір передбачав створення двох нових змішаних українсько-німецьких економічних організацій: Ради у справах зовнішньої торгівлі і Української Продовольчої Ради. Перша мала контролювати ввезення і вивезення товарів, вирішувати непорозуміння між представниками німецьких економічних організацій та Міністерством торгівлі і промисловості України. Оскільки проект постанови про Раду розроблявся занадто повільно, вона так і не встигла розпочати свою діяльність. Продовольча Рада мала контролювати експорт хлібних продуктів з України, а, отже, була за своїми повноваженнями вищою за німецькі продовольчі організації²⁶.

Таким чином, німецькі економічні організації, які розгорнули свою діяльність на території України в 1918 році, мали чіткі завдання і структурну побудову. Їх робота була спрямована на відстоювання німецьких економічних інтересів в Україні. Результатами діяльності німецьких економічних організацій було отримання Німеччиною значної кількості продуктів харчування, сільськогосподарської продукції та сировини з України.

¹ Андерсон О.Н. Внешняя торговля Украины в 1918 году. – К., 1919. – 216 с.

² Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. – Т.2. Українська Гетьманська Держава 1918 р. – Ужгород, 1930. – С. 292; Шпекторенко І.В. Німецький фактор в експортній політиці УНР у 1918 р. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Зб. статей. – Вип. 7. – К., 1999 – С. 121.

³ Никольников Г. Л. Брестский мир и Украина. – К., 1981. – С. 113.

⁴ Проданюк Ф. М. Внутрішня політика Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.): Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1997. – 23 с.

⁵ Никольников Г. Л. Назв. праця. – С. 113.

⁶ Дорошенко Д. Назв. праця. – С. 292.

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1118. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 3 – 4.

⁸ Дорошенко Д. Назв. праця. – С. 293.

⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1118. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 1 – 2.

¹⁰ Там само. – Арк. 2.

¹¹ Дорошенко Д. – Назв. праця. – С. 300.

¹² ЦДАВО України. – Ф. 1118. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 9 – 11.

¹³ Там само. – Арк. 1.

¹⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1118. – Оп. 1. – Спр. 37. – Арк. 11 – 15.

¹⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1118. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 12.

¹⁶ Заставенко Г. Крах німецької інтервенції на Україні в 1918 р. – К., 1959. – С. 85 – 86.

¹⁷ Андерсон О.Н. Назв. праця. – С. 82 – 83.

¹⁸ Там само. – С. 157 – 161.

¹⁹ Там само. – С. 164 – 167.

²⁰ Там само. – С. 156.

²¹ ЦДАВО України. – Ф. 1118. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 29.

²² Андерсон О.Н. Назв. праця. – С.83.

²³ ЦДАВО України. – Ф.1118. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 27 – 28.

²⁴ Там само. – Арк. 5.

²⁵ Дорошенко Д. Назв. праця. – С. 304.

²⁶ Андерсон О.Н. Назв. праця. – С. 150 – 151.